

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות בענייני חושן משפט

גיליון רט"ז, תשפ"ג

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

שוויו של פירעון חוב לאחר - כתשלום

לכטלו. ראובן מצדו, איש חסד במלוא מובן המילה, לא דחק, ובפעם השנייה שהמחאה של ראובן חזרה באין-כיסוי, הפסיק להגיש את המחאה הבאות לפרעון. אלא שכעבור שנה, נזקק בעצמו לכסף לאחר שחיתן בתקופה קצרה את שני ילדיו התאומים. הוא סיפר לשמעון שנקלע למצוקת מזומן קטנה והוא מבקש שיסדיר את תשלום החוב. הוא המתין וניסה לדחות את הקץ - הסביר - אך כעת הגיעה שעת האפס, הוא רכש דירות לילדים ונותר חייב ארבעים אלף שקלים למתווך, לכן הוא מבקש שלפחות את הסכום הזה יפרע שמעון בטווח הזמן המייד.

עם תום השיחה, ידע שמעון את אשר יעשה. את המתווך המדובר, אשר זיכרמן שמו, הוא הכיר היטב עוד כשהיה ילד. וידידות אמת לו עם הוריו של אשר. היחסים היו מצוינים וכשביקש מאשר להיפגש עמו, נענה בחיוב מיד. הוא שטח בפניו את מצוקתו ואשר שזכר את הקשר העמוק של שמעון עם אביו המנוח ז"ל ואף חיבב אותו עצמו מאז ומעולם, הסכים לקבל ממנו במקום דמי התיווך המלאים, תשלום של עשרים אלף שקלים שאותם יפרע בעשרה תשלומים שווים. על אתר שלשל שמעון לידי אשר עשרה המחאות על סך אלפיים שקלים כל אחת. והתקשר לראובן לבשר לו שסידר את חוב דמי התיווך. דברים כהווייתן.

ראובן שמח על הפתרון שנמצא ואמר לשמעון שיתרת הסכום, עשרים ושמונה אלף שקלים, כבר אינה לוחצת והוא יכול להחזיר אותה טיפין טיפין לפי מצבו הכלכלי. שמעון התפלא מאוד, הן זה עתה פרע עבור ראובן חוב של ארבעים אלף שקלים, חשבון מהיר אמור ללמד כל דרדק כי נותרו בחובו שמונת אלפים שקלים בלבד. הוא אמר זאת לראובן מיד, אך ראובן בשלו: אני מאוד מודה לך שניצלת למעני את קשריך הטובים, והבאת לכך שהתביעה של אשר המתווך הצטמצמה פלאים, אבל לגבי החוב לגמ"ח - בפועל שילמת בחזרה רק עשרים אלף שקלים וזה הסכום שאנחנו אמורים להפחית מהחוב.

שמעון מצדו הבין את הסיפור אחרת, הרי הוא העמיד בכספו הדל ובקשריו, פרעון בשווי ארבעים אלף שקל מתוך חובותיו של ראובן, פרעון שלא היה יכול ראובן להשיג בכוחות עצמו. מדוע איפוא לא ייחשב הדבר לפירעון מלא של אותם ארבעים אלף שקלים.

שניהם הבינו כי יש 'צד שני למטבע' וכדרכם של יהודים יראים ושלמים ידעו כיצד לברר את נקודת המבט התורנית. לאחר תפילת ערבית נכנסו השניים ופרסו את השתלשלות הדברים בבית ההוראה.

עיקרי הנושא בהלכה

תחילה נברר את מעמדה ההלכתי של פריעת חובו של אדם על ידי אחר והאם היא מעבירה את החוב שהיה חייב הלווה מן המלווה המקורי לאדם שפרע את החוב.

במקום מושבו בחנות. הוא נשם את הספרים ואהב אותם כאילו היו בניו. והחנות שלו הייתה בהתאם, 'חנות בטעם של פעם', עם קהל לקוחות-מערץ שהיה נאמן להנות, אך כל זה לא הספיק. מה גם, שגם הקהל הקבוע הרשה לעצמו מדי פעם לקנות חבילה של 15 ספרים לבר-מצוות במבצע שלא יחזור על עצמו באחת הרשתות שהחזיקה חנות באותו רחוב. וגם ברחוב הסמוך.

פרנסתו מחנות הספרים הלכה והצטמקה במקביל להתרחבות משפחתו הענפה בלייעין רעה. וכאשר כלו כל הקיצין, החליט שמעון לעשות מעשה ופנה ליועץ ארגוני שהכין תוכנית מפורטת של העברת החנות למשק מודרני, הכנסת מיחשוב ושינוי תצוגת הספרים כך שהחנות תהיה 'מזמינה' ועוד כל מיני כינויים שהזכירו לשמעון חנויות צעצועים גדולות בבורר-פארק שמנסות לגרום אבות על בנים ולהטעימים ממרכולתן ברצון או שלא-ברצון. התוכנית התקבלה על לב שמעון שהכיר את המצב לאשורו, אולם כדי להוציא את השלב הראשון שלה לפועל, היה צריך לגייס בדחיפות סכום מינימלי של שמונים אלף שקלים, והכיס ריק. האשראי הבנקאי שלו שימש במלואו לקו האספקה של ספרים לחנותו ולא איפשר לו למשוך עוד כסף והוא כבר היה חייב כסף לכל האנשים ממעגל ההיכרות הראשון שלו.

כשהגיע לראובן, חש כי רווח לו. ראובן שמח מאד על המצוה וההזדמנות שנפלו בחיקו. 'ההזקת בו'. הוא מיהר להכין טופס הלוואה של הגמ"ח שלו על סך שמונים אלף שקלים טבין ותקילין. וביקש להחזיר את הטופס חתום בתוספת שני ערבים. באותו יום עבר סכום הכסף המלא לחשבון הבנק של ראובן והפירעון נקבע לעשרים תשלומים חודשיים בסך ארבעת אלפים שקלים כל תשלום, כשהתשלום הראשון יועבר בעוד מחצית השנה.

ואולם, מסובב כל הסיבות עיכב עדיין את שמש מזלו של שמעון. הכסף שנקלח בהלוואה נוצל היטב, מערכת חדשנית הוטמעה בחנות המשופצת ללא היכר, שמעון קיבל קורס ניהול מיוחד שאיפשר לו לנסות להעלות את העסק על המסלול. לקוחות חדשים התווספו, אך הכל היה בעצלתיים. טיפין טיפין. העסק לא הבשיל למקום של רווחים כאלו שיצדיקו את ההשקעה ועד מהרה שב והתדרדר. בטרם הבשילה ההכרה במוחו של שמעון כי הגיע הזמן לסגור את החנות, עברו עוד כמה פרפורי גסיסה ובעקבותיהם נסיגות החייאה יקרים ו...כושלים. הקופה נותרה ריקה, כסף אין בה אבל שטרי חוב דוחקים יש בה. הכיס ריק ו'אין' בו. הרבה הרבה 'אין'.

ההלוואה הגדולה והמעיקה בים החובות אתה החל כעת שמעון להתמודד, הייתה ההלוואה מהגמ"ח של ראובן. במשך שמונה חודשים הוא שילם את החוב מדי חודש בחודשו, אך עדיין נותר לפרעון סכום של ארבעים ושמונה אלף שקלים. לכל הדעות, סכום שאין

הו סיפורו של ניסיון חילוץ כלכלי שהסתיים לצערנו בכישלון מוחלט והותיר אחריו שובל של חובות. ניסיונו של בעל-החובות להיחלץ מחלק מהם באמצעות פתרון יצירתי, עורר שאלה הלכתית שהגיעה לפתחו של בית ההוראה. ראובן גרינפלד היה אדם נכבד ואמיד בשכונה הקטנה, הוא היה שקוד על התורה ועל העבודה וכספי ירושה נאה שהיו מושקעים בהשקעות שונות שאותן לא יכול היה למשוך בשלב זה, הניבו לו סכומים נאים די מחייתו ומעבר לה. במשך הזמן הצטברו אצלו הסכונות חדשים שאותם כבר לא החזיר לגלגל התשואה החוזר של שוק ההון החומרי, והעדיף להשקיע בבניית 'תיק ההשקעות של העולם הבא שלי' כפי שכינה זאת. הגמ"ח שפתח באמצעות הכספים הללו, היווה הצלה גדולה לאברכים רבים ובעלי עסקים קטנים בתחילת דרכם, שהלוואה לטווח קצר ללא ריבית, איפשרה להם להסדיר ברוגע את ענייניהם הכספיים בעתות משבר או מצוקה כלכלית קטנה וזמנית.

את חנות הספרים הוותיקה של שמעון ציגלביץ', הכיר ראובן כבר שנים ארוכות. מן הצד, דומה היה שבשנים האחרונות החנות שורדת יפה אל מול התחרות המובהקת והניכרת לעין מצד רשתות חנויות הספרים שקמו בעשרים האחרונים, ניכר היה שעדיין ישנם אנשים שיודעים להעריך את העובדה כי האדם שמקבל את פניהם בחנות הספרים מכיר את כל הספרים שברשותו ללא יוצא מן הכלל ויודע לכוון אותם אל מבוקשם גם אם הנתונים שבידיהם אינם כוללים מילות חיפוש שהמחשב בקופה מבין. רצית ספר מראי-מקומות לסוגיות של תערובות בסגנון ישיבות הונגריה, קיבלת. שמעון היה גורר מיד את הכסא למקום הנכון, מטפס עליו, מזיז שניים ושלושה ספרים ומיד היה נגלה הספר שעליו המליץ לך התלמיד-יחכם שאתה נועצת, ספר שבינתיים פרח שמו מזכרוךך.

אלא שהשוק המודרני בנוי על כמויות גדולות ומטבע הדברים עשוי לדרוש מיומנויות נדירות שהרווח הכלכלי שבצדן, נמוך. שמעון, שהכיר את הספרים יותר מכל אדם אחר, לא ידע דבר על ניהול מלאי וסדרי אספקה מודרניים מול המחסן של חברות ההפצה. הוא לא ידע לסרוק ברקודים במקורד, וכל העניין הרגיש לו כחילול הקודש. כהמרת חנות הספרים לעוד אחת מאלו שהוא נהג לכנות 'חנות ירקות לספרי קודש', שבהן אתה מוצא תדיר מבצעים של 1+1 חינם או רכישת כמה סטים של ספרי ראשונים בבת אחת עם תוכנית תשלומים מפוארת שדומה היה שרק סעיף המשכנתא נעדר ממנה. הוא לא נעזר במוכר דיגיטלי וכמובן שלא הסתדר עם קטלוגים ממוחשבים. הוא ידע לכתוב בחתיים על דף ה'פרויץ' האחורי של הספרים, באותו עיפרון שבו רשם רעיונות והברקות על פרשת השבוע שעלו בדעתו כשהעביר את הסדרה

א. הפורע חובו של חברו פטור מלשלם לו, הדין וטעמיו

במשנה בכתובות (קז): נידון עניינו של מי שהלך למדינת הים, אשתו הייתה זקוקה לפרנסה ואחד עמד ופירנס אותה. כשחזר הבעל ממדינת הים, בא המפרנס וביקש את שלו. נחלקו חנן ובני כהנים גדולים, חנן אומר שאיבד את מעותיו, הבעל יאמר לו: אמנם חובתי לפרנס את אשתי אבל לא ביקשתי ממך למלא את חובתי ושום דבר לא חייב אותך לפרנס אותה ואותי לשלם לך. מנגד, אמרו בני כהנים גדולים שהבעל חייב לשלם למפרנס את כל הוצאותיו וישבע כמה הוציא ויטול.

רבי יוחנן בן זכאי מכריע כדעת חנן שהמפרנס הניח מעותיו על קרן הצבי, וביארו בגמרא ששורש דינו של חנן הוא בכך ש'הפורע חובו של חברו פטור'. בהתאם לכך נפסקה ההלכה (סימן קכח סעיף א) שאדם הפורע חובות של חברו פטור החבר מלשלם לו. בטעם הפטור מלשלם לפורע החוב נאמרו כמה הסברים:

התוספות (בבא קמא נח. ד"ה אי נמי) עוסקים בהבדל שבין יורד לשדה חברו שלא ברשות והשביחה, שדינו כארסי ומקבל תשלום, לבין הפורע חוב של חברו ששם כספו על קרן הצבי ויצא נקי ממעותיו. ומבארים שבעוד היורד לשדה חברו השביח בפועל את השדה והרי פעולתו לפנינו, טמונה בשבח הקרקע, ודין הוא שישלמו לו על כך. הפורע חוב לחברו אינו מצילו מהפסד כלשהו, כי את החוב היה עליו לשלם, אלא שפותר אותו מהצער והדאגה מתי ידחקנו בעל חובו. ודומה הדבר למכירה ארי ממקום רחוק מעדרו של חברו, שלא ידוע בוודאות שהארי עומד לרדת ולטרופ טרף מן העדר והמברית חסך לבעל העדר את הדאגה והמתח מפניו. הצלה פורתא זו אינה מחייבת את ה'ניצול' בתשלום שווי ההלוואה כולה או העדר כולו (בביאור סברת התוספות ראה נתיבות סימן קכח ס"ג).

וטעם נוסף כתבו התוספות שיכול הלווה לטעון שהיה יכול לפייס את המלווה לוותר לו על החוב, ואפילו אם המלווה דוחק אותו לשלם ואין מקום לטענה זו, מכל מקום יוכל לטעון שהיה מעורר את רחמיהם של חבריו וקרוביו לפרוע עבורו את החוב, כך שבשורה התחונה לא היה צריך לעמוד בנטל התשלומים ולכן לא התרבה ממונו כתוצאה מכך שהפורע פרע את חובו, וכך גם במקרה של מי שעמד ופרנס את אשתו.

לשני טעמים אלו: שהצילו רק מצער בעלמא ושאין הרווח ברור כי הייתה קיימת אפשרות להיפטר מהחוב בדרך אחרת, ישנן השלכות הלכתיות וכבר הבאנו (חלק ב סימן י', חלק ג סימן ה) כמה נידונים למעשה בדין זה.

במקרה שלפנינו, הדין של 'הפורע חובו של חברו פטור' מגרע את עמדתו של שמעון, שכן כל טרחתו סביב פירעון חובו של ראוון למתוך הידירות, הן כמה שהביא למחילת חצי הסכום ואפילו מה ששילם בפועל מכספו, אינם מחייבים את ראוון פרוטה לפורטה. ומצד זה, הדין להיות משלום החוב המקורי עדיין רובץ לפתחו. שריר וקיים.

ב. דברי מהר"י וייל בפורע חוב של חברו בעודו מחזיק במעותיו

ואולם, תחולתו של דין זה שהפורע חובו של חברו פטור מלשלם לו עבור פרעון החוב, מוגבלת. וכפי שגוראה בס"ד.

מהר"י וייל (סימן קסה) נשאל מאת קרובו 'אלוף הדת' מהר"ז, לדעתו בדין תורה שהגיע לפניו. עיקרי המקרה: רחל נאלצה לעזוב את העיר, לפני צאתה הפקידה בידי לאה ארגז ובו תכשיטים ודברים יקרי ערך שלה וביניהם משכונות זהב וכסף שהפקידו בידי אחרים. כעבור כמה ימים הגיע לביתה החזש של רחל מכתב דחוף מלאה. גנבים חדרו לביתה במחתרת שברו את הכספת ורוקנו אותה חלקית. נתורו בה כסף זהב ומרגליות אבל פריטים רבים ויקרים נגנבו. עם היוודע דבר הגניבה באו כמה גויים שהיו להם שם משכונות וטבעו את לאה לבית המשפט הגויי המקומי בטענה שמעלה בשמירתה והביאה לגניבת החפצים שלהם.

לטענת לאה, היא הגיעה עם התובעים להסדר פשרה שעלה לה הון רב, וכנגדו היא תפסה מהתכשיטים והיהלומים שנתורו בכספת והיא תחזיר אותם לרחל רק כאשר היא תשפה אותה על מלוא הסכום שבו נקבה ולשטענתה הוציאה. לדבריה, רחל אף אמרה לה במפורש שלא ייגרם לה שום נזק והפסד מהשמירה על הפיקדון הזה, והתברר שזו הייתה טעות. טעות מרה. רחל מיהרה להגיב: היא אינה מאמינה לדברי לאה, לדעתה כל הסיפור מצוץ מן האצבע ואינו אלא עורבא פרת. אין לה מושג מה כן קרה, אך מאחר שלא התפרסם בעיר דבר הגניבה, סיפור מסעיר שבוודאי היה עושה לו כנפיים, נראה לה שלא צלחה בדתה כל הסיפור מתחילתו ועד סופו. כמו שבדתה את זה שהיא אמרה לה בשעת ההפקדה שלא ייגרם לה כל נזק. היא באמת לא חשבה שייגרם לחברתה נזק, אך הדבר כל כך לא עלה על דעתה עד שבוודאות לא אמרה דברים כאלה בשעת ההפקדה.

עם מי הצדק? כעת הגיע משפטם אל בית דינו של מהר"ז שהפנה את השאלה אל המהר"י וייל. מהר"י וייל השיב שמאחר שעל פי דין תורה, רחל הייתה חייבת לשלם לגויים שהפקידו אצלה את המשכונות, כדין שומר מסר לשומר שחייב (בבא מציעא לו.), והם היו מוציאים את הסכום ממנה בערכאותיהם כי כך הוא הדין גם על פי חוקי הגויים המקומיים. נמצא שלא כששילמה לגויים במסגרת הסדר הפשרה שאליו הגיעה עמם, שילמה את חובה של רחל ולכן על רחל להחזיר לה את כל מה שהוציאה עבורה.

ועל אף שפסקו רבותינו כחנן שהפורע חובו של חברו פטור מלשלם לו, מכל מקום המקרה של רחל ולאה שונה, כי אפשר לומר שדין זה מבוסס על הסברה שחכמים אמרו את דעתו של הפורע את החוב שידע שייתכן שלא ישלמו לו על כך ולכן אמדינו שכונותו הייתה לשם מצווה וכמבואר ברש"י (ב"ק נח. ד"ה אימא) והתשלום אינו מחייב את הלווה לשלם לפורע. אבל במקרה כמו זה של רחל ולאה שבו ביד הפורע היה מופקד

רכושו של זה שעבורו פרע את החוב, מסתבר לומר שהפורע עשה זאת בידיעה ברורה ובכוונה לעכב תחת ידיו מרכושו של הלווה כנגד הסכום שפורע עבורו. כדברי מהר"י וייל פסק הרמ"א (סימן קכח ס"ג) שיש מסייגים את הפטור של מי שפרע חברו את חובו ואומרים שהפטור נאמר רק כשלא היה לפורע תחת ידו משל זה שבעבורו פרע, אך אם היה בידו משלו ופרע לו, מעשי עשויים וזכה במה שגבה. הסמ"ע (סק"ה) מבאר זאת שמאחר שבמצב כזה אם לא היה פורע הנפקד את החוב, היו בית דין שולחים וגובים מהפקדון וכל שכן אם הפקדון היה כסף מזומן, נמצא שהנפקד רק החליף את מעותיו תמורת חפצי הפקדון וכאילו מסר לידי הנושים את הפקדון עצמו.

דין של נפקד שמסר לנושים את הפקדון עצמו מבואר כבר בית יוסף (ק"ה סעיף ח) בשם בעל התרומות (שער סז חלק ב סימן ז) בשם תשובת הרמב"ן, שלא אומרים שעל השומר-הנפקד לשמור את הפקדון מפני בעל חובו של המפקיד ויוכל המפקיד לשוב ולתבוע את שומר וכשהשומר יחזור ויטען שפרע את חובו יאמר המפקיד ששם את כספו על קרן הצבי והתביעה בעינה עומדת. וטעם הדבר, משום שדין 'שיעבודא דרבי נתן' גורם שהשומר שמושעבד להשיב למפקיד את פקדונו, משועבד מכת זה גם למי שהמפקיד משועבד לו, הרי הוא המלווה. ולכן תביעתו של המלווה כלפי המפקיד היא תביעה גם על השומר לשלם לו ממעות המפקיד. בהתאם לכך מסביר הסמ"ע את פסקו של מהר"י וייל, שלכן אם שילם לנושה בחפצים אחרים ולקח במקומם את הפיקדון לא הפסיד למפקיד כלום, ובהתאם לכך נהגה לאה בפקדונות של רחל ששילמה במקומם מכספה.

ג. דעת מהר"ם מלובלין בנידון זה

ואולם מהר"ם מלובלין (סימן כב) פקפק בדינו של מהר"י וייל. ומעשה שהיה כך היה: ראוון היה חייב לפרץ סכום כסף גדול והפקיד בידו שטר חוב בכתב ידו שבו הוא מודה שהוא חייב לפרץ את אותו סכום. הפריץ נקרא לצאת למלחמה וידע כי הוא נשלח לשדה קרב מרוחק, בדרכו ניגש ליהודי אחר בשם שמעון והקנה לו בפני עדים כשרים את החוב שחייב לו ראוון, הוא מסר לו את השטר וציין בפניו את תאריך הפירעון המוסכם.

כשהגיע תאריך הפירעון ניגש שמעון לקבל את כספו מראוון. ראוון מצדו השיב שאמנם השטר בכתב ידו והוא גם מודה שהוא חייב לפרץ את הסכום הזה, אבל מאחר שהשטר כתוב על שם הפריץ ושמעון לא מחזיק בידו ייפוי כח מהפריץ לגבות בשמו את החוב, הוא לא יכול לשלול את האפשרות שהפריץ בכלל לא נתן לו את החוב אלא איבד את השטר ושמעון מצא אותו. שמעון השיב ואמר, שהאפשרות הזו כלל אינה משמעותית, שכן גם אם היה כך הדבר, הרי הפריץ לא יכול לתבוע כעת את ראוון שנית כי אין בידי שטר חוב, שהרי שמעון ימסור לו את השטר מייד כשיפרע לו את החוב. לא זו אף זו, שמאחר שבדיני הגויים במצב כזה הלווה חייב לשלם למחזיק השטר אפילו כאשר לא הוא המוטב ששמו נקוב בשטר והדין הוא (סימן שסט סעיף יא) שכאשר יהודי חייב כסף לגוי והגוי מכר את

גם לאור זאת, במקרה שלפנינו מאחר שאשר המתווך דחק בראוון לשלם לו את דמי התיווך. מאחר שכספו של ראוון (החוב) מוחזק בידי שמעון ושמעון פרע את חובו של ראוון למתווך, אין ראוון יכול להוציא ממנו את המעות שפרע עבורו

השטר ליהודי אחר, מאחר שהשיעבוד המקורי לגוי היה על דעת כן שמן הסתם הגוי יתדין מולו בדיניהם, אנו אומרים שאת אותו כח שהיה בידי הגוי הוא מכר ליהודי שרכש את השטר וכעת יש לו כח לחייב את הראשון בהתאם לדיני הגויים. המהר"ם מאריך לדון שם בסעיפים נוספים שעלולים לעלות במסגרת הדין ודברים ביניהם ושולל אותם.

במהלך הדיון פועל מהר"ם מלובלין את השאלה: מה ההבדל בין פרע חובו של חברו שאין חייבים לשלם לו, ובין מי שקונה את חובו של חברו שהופך בעצמו להיות הנושה, והרי שניהם בעצם עשו את אותה פעולה, שילמו לנושה ובאים להיפרע מהחייב. וביאר בהתאם לאמור לעיל בסברת מהר"י וייל, שכשם שאמרנו שהפורע חובו של חברו בעודו מחזיק בפקדון של זה שפרע בשבילו, לא נאמר בו הדין הרגיל שפטור הלווה מלשלם לפורע, מאחר שהפורע פרע על דעת לגבות מהפקדון שבידו, כך גם הקונה את חובו של חברו, הרי הוא פורע על דעת לגבות באמצעות שטר החוב ולהדיא לא התכוון לפוטרו. ולא זו בלבד אלא שהוא מחזיק בפועל בשטר חוב המקיים את חובו של הלווה, ולכן התביעה שלו אינה מבוססת על ההנאה שההנהגה את הלווה בכך ששילם למלווה, שכלפיה היה שייך לטעון את הטענה שהבאנו לעיל שאולי היה מצליח לפייסו, אלא תביעתו היא מצד שקנה את הזכויות שהיו למלווה מול הלווה והוא אינו מתפייס ותובע כעת את סכום ההלוואה.

אולם בעיקר דברי מהר"י וייל פקפק המהר"ם בסוף דבריו שכן לפי הטעם שכתבו הירושלמי והובא בתוספות (ב"ק נח), שמי שפרעו את חובו פטור כי יכל לטעון שהיה מפיים את הלווה, לכאורה אין מקום לחייב אותו גם במקום שהפורע עשה זאת על דעת

להיפרע מנכסיו המופקדים אצלו, שהרי עדיין טענתו של המפקיד במקומה עומדת שהיה מפיס את המלווה וכל הכסף היה נשאר בידיו. ואמנם הש"ך (סימן קכו סק"ח) כתב לקיים פסק דינו של מהר"י וייל, הן מצד מה שמשמע בתחילת התוס' (שם) ובפוסקים שהטעם העיקרי לפטור במקרה של פורע חובו של חברו הוא כמבריה ארי מנכסי חברו שאמדו חכמים דעתו שלשם מצוה הוא עושה וכך גם בפורע חובו של חברו, ומאחר שטעם זה לא שייך כשנכסי חברו בידיו, אין לפטור את הלווה. והטענה שהיה מפיסו אינה עומדת בפני עצמה ואינו יכול להשתמש בה כדי להיפטר.

אך העיר שאין לדמות לדינו של מהר"י וייל את המקרה שבו נתן הנפקד את הפקדון לידי הנושה של המפקיד, כי שם הוא נותן את אותו חפץ שמשועבד לנושה, מה שאין כן כשנותן מעות משלו היה מקום לטעון שהוא כפורע חובו של חברו ולא יהיה רשאי

במקרה שלפנינו, הדין של 'הפורע חובו של חברו פטור' מגרע את עמדתו של שמעון, שכן כל טרחתו סביב פירעון חובו של ראובן למתווך הדירות, הן במה שהביא למחילת חצי הסכום ואפילו מה ששילם בפועל מכספו, אינם מחייבים את ראובן פרוטה לפרוטה. ומצד זה, צריך הדין להיות שמלוא החוב המקורי עדיין רובץ לפתחו. שריר וקיים

לשוב ולגבות מהפקדון שבידו.

עוד מבואר בדבריו שמסיבה אחרת אפשר להגיע לאותה מסקנה של מהר"י וייל, שכן דעת הש"ך (סימן פו סק"ה) ששיעבודא דרבי נתן הוא מדאורייתא גם כאשר יש ללווה ראשון נכסים, ולמרות שאי אפשר לכפות את הלווה השני לשלם למי שהלווה למלווה שלו כל עוד שיש לו אפשרות להיפרע מהלווה הראשון, מכל מקום אם הוא רוצה לשלם ודאי נפטר בכך מחובו כלפי המלווה שלו שהוא הלווה הראשון. לאור זאת, כאשר הנפקד פרע את חובו של המפקיד, אפילו במעות אחרים, הוא נפטר מחיובו כלפי המפקיד מדין שיעבודא דרבי נתן ולכן יכול להשאיר את הפקדון אצלו.

לאור כל זאת, במקרה שלפנינו, אין לבוא ולטעון שהכספים ששילם שמעון למתווך נחשבים כפורע חובו של ראובן וכל החוב של שמעון לראובן במקומו עומד, שכן החוב נחשב ככספים של ראובן שנמצאים ביד שמעון, וכיון שכן כל מה שפרע שמעון למתווך הנושה בראובן, מנוכה מהחוב ששמעון חייב לראובן, או מטעמו של מהר"י וייל שעשה כן על דעת להיפרע ממה שבידו, או מטעמו של הש"ך שמדין שיעבודא דרבי נתן התשלום למתווך נחשב, שקל לשקל, כפרעון חלק מהחוב לראובן.

ד. כשגילה דעתו שמתכוון לפרוע אינו יכול לטעון שהיה מפיס

ומטעם נוסף יש לדון במקרה שלפנינו שלא יחול בו הדין הרגיל לגבי פורע חובו של חברו שאין החבר חייב לשלם לו, זאת אפילו לפי הירושלמי שהובא בתוספות (ב"ק נח). שסיבת הפטור מבוססת על הטענה של הלווה שאם הפורע לא היה פורע את חובו הוא עצמו לא היה משלם ממנו כדי להיפטר מהחוב אלא היה מפיס את הנושה. שכן במקרה שלפנינו, ראובן פעל בצורה גלויה ומפורשת מול שמעון בהבהירו לו שהוא צריך לשלם למתווך את דמי התיווך בסכום שבו נקב

ושלם כן הוא דורש ממנו את תשלום החוב. במצב כזה, יש רגלים לדבר שלא התעתד לפייס את המתווך לוותר לו על התשלום ושלמיטב שיפוטו אפשרות כזו לא עמדה על הפרק.

ושוב לסברא זו בשו"ת דברי חיים (חלק ב חושן משפט סימן יא) בשאלה שנשאל מהגאון רבי אברהם אורנשטיין רבה של ברדיב. מבלי להיכנס לפרטי המעשה הייתה כלולה בעסקה הנידונה שם הוראה של החייב לשלם לנושה בו את חובו, ובסופו של דבר עלתה תביעה מצד הפורעים את החוב לקבל את גמולם, ופסק הדברי חיים שמאחר שהחייב לווה סכומים לצורך אותם תשלומים לנושה בו, מוכח שניחא ליה לפרוע את החוב ושהאפשרות לפייס אותו לא עמדה בפניו. במצב כזה נשמטת הסיבה לפטור מלשלם למי שפרע עבורו את החוב.

כאמור, לאור זאת יש לדון גם במקרה שלפנינו שפריעת החוב למתווך היא פירעון שמחייב את ראובן לשלם את דמיו לשמעון ולא כשאר פורע חוב חברו.

ה. כשהנושה דוחק בחייב לשלם לו עוד זאת יוער, כי בעיקר הדין שהפורע חובו של חברו פטור החייב מלשלם לו, כתב הרמ"א (הובא לעיל בתחילת המאמר) שדין זה נאמר גם במקרה שהתובע דוחק אותו לשלם, כי עדיין ניתנת הטענה להיטען, שמא היה הלווה מצליח לפייס אותו. ואולם, כפי שהביא הש"ך (שם סק"ג) נראה שדעת הרבה פוסקים לחלוק בדין זה ולדעתם כאשר התובע דוחק אותו לשלם, רגלים לדבר

שלא היה מצליח לפייסו בשום פנים מבלי לפרוע את מלוא הסכום. ומתוך כך נשמטת סיבת הפטור ועל החייב לשלם לפרוע את מה שהוציא עבורו. לאור זאת כתב הש"ך שדין זה אינו מוכרע ויש לדון אותו כשאר 'ספיקא דדינא', שאין מוציאים מן המוחזק. יתר על כן, אם הפורע תפס מרכושו של החייב במקרה כזה שבו הנושה דחק בו לפני כן, אין מוציאים מידי הפורע.

גם לאור זאת, במקרה שלפנינו מאחר שאשר המתווך דחק בראובן לשלם לו את דמי התיווך. מאחר שכספו של ראובן (החוב) מוחזק בידי שמעון ושמעון פרע את חובו של ראובן למתווך, אין ראובן יכול להוציא ממנו את המעות שפרע עבורו.

ו. דין יתרת הפירעון שלא יצאה מכיסו של הפורע נותר לעוסק בדינה של יתרת הפירעון, הסכום בסך עשרים אלף שקלים ש'נעלם' מהחוב במהלך עסקת התשלום שהסכים המתווך לקבל משמעון. כזכור, החוב המקורי עמד על ארבעים אלף שקלים ואלו 'נפרעו' כששילם שמעון עשרים אלף שקלים. האם מאחר שברור שהויתור על הסכום הזה נבע כתוצאה מהתשלום המידי של כן יתר הסכום ובזכות שמעון, אם כן טענתו של שמעון מול ראובן על פריעת חובו עומדת על מלוא הסכום של ארבעים אלף שקלים וזהו הסכום שצריכים לנכות מחובו. או שמנכים מחובו רק מה שהוציא בפועל מכיסו.

כפי שהבאנו לעיל, שמעון רשאי היה לפרוע את כל החוב למתווך וראובן לא יכול היה להתנגד לכך, זאת משום דין 'שיעבודא דרבי נתן' שבעצם מעמיד

את שמעון כחייב למתווך. אם היה משלם בפועל את החוב, הוא היה נחשב למוחזק במעות (החוב שלא שילם) וכמבואר בש"ך (סימן קה סק"ח) ובסמ"ע (שם סק"ה) על פי ראשונים, במצב כזה הטענה 'הייתי מפיס את הנושה' לא מתקבל, שכן סברא גרועה היא שמועילה רק להחזיק ממנו ולא להוציא ממנו.

ויש לדון רק מאחר שכאן לא הוציא שמעון כסף אלא קיבל מחילה מהמתווך על מחצית הסכום, הרי אי אפשר כלל 'לתת מחילה' לפלוני אלא רק להסתלק מהחוב המקורי, כך שכל מחילה כזו נחשבת מחילה כלפי ראובן ולא כלפי שמעון.

אלא שמכל מקום נראה פשוט מסברא, שאם כל המחילה נבעה מפיוסו של שמעון ומרחמיו של המתווך על מצבו הכלכלי, הרי שהמחילה על החוב לראובן היא מחילה בטעות והיא בטלה, ונמצא חוזר החוב של ראובן, ומעתה מה יצא מכך לראובן והרי 'אפוכי מטרתא למה לי', ואין סברא לדרוש שיקנה לו מעות כדי שישלם בתורת פירעון ולא בתורת מחילה וכיוצא באלו, אלא ודאי שהמחילה נוקפת לו כפירעון. כי לשמעון מחל ולראובן לא מחל.

אמנם אם לא כך היו הדברים, אלא שמעון פעל מולו בדרך של הסדר חוב ושיכנע אותו שרק כך יקבל את חובו מראובן וכיוצא באלו, בכהאי גוונא לא שייך לדון מחילה בטעות, והמחילה חלה כלפי ראובן ואין בה לשמעון חלק.

ואע"פ שנמצא כי שמעון טרח עבור ראובן שיזכה במחילה זו, אין לו דין של יורד לשדה חברו ומשביחה שהוא נוטל שכרו כפועל, שהרי דעת שמעון הייתה שבכך הוא מועיל לעצמו כי ראובן ימחול לו על חובו, והיורד עבור עצמו והועיל גם לחבירו אינו גובה שכרו כפועל כמבואר ברמ"א (סימן רסד סעיף ד).

וזה דבר המשפט

• הפורע חובו של חברו אין חברו חייב לשלם לו מה שפרע עבורו. אולם אם היה הפורע תפוס בידו ממנו של אותו חבר, פסק הרמ"א (ע"פ מהר"י וייל ודלא כמהר"ם לובלין שהסתפק) כי בידו לעכב את הממון תמורת מה שפרע. וכן כתב הש"ך גם מדין שיעבודא דרבי נתן. ולכן במקרה שלפנינו ששמעון שפרע את חובו של ראובן, גם היה חייב בעצמו לראובן הרי ששמעון תופס בממון ראובן ושייך הטעם של המהר"י וייל. וגם יש כאן את הטעם של שיעבוד דרבי נתן שכתב הש"ך שהרי שמעון היה חייב לראובן שהיה חייב בעצמו למתווך אשר.

• ועוד שכאשר הלווה עודד את הפורע לפרוע עבורו בתורת פירעון, נראה שלא שייך גם הטעם הירושלמי של הייתי מפיסו וחייב לשלם לפרוע את מלוא דמי הפירעון.

• ועוד שנחלקו האחרונים כאשר המלווה דוחק לשלם, שלדעת הרמ"א זו סיבה שלא יתחייב הלווה לפרוע, אבל הש"ך הביא מהרבה פוסקים שבכהאי גוונא חייב, ולכן נקט שהדבר מוטל ב'ספיקא דדינא'. ולכן במקרה שלפנינו שהמתווך דחק את ראובן, ושמעון מוחזק במעות שברשותו, פרעון דמי התיווך נחשב לפירעון עבור ראובן שנתחייב לשלם תמורתו לשמעון שיקזז את המעות מהחוב.

• ומה שמחל המתווך מחצית מחוב התיווך, אם מחל המתווך בשל מצבו הכלכלי הקשה של שמעון, יש להחשיב את מחילתו כתשלום לראובן. אך אם שמעון שכנע אותו סתם לוותר לראובן על חצי הסכום, הדבר נחשב כרווח כנעשה במעותיו ובחובו של ראובן ואין לשמעון בכך חלק, וגם לא שכר כפועל וכדין 'ורד' כי שמעון טרח עבור עצמו ולא עבור ראובן.

